

ЛЕКЦІЯ 4 (2 год) ЗМ1, Т9

Тема: *Українські землі в другій половині XIX століття.*

Мета: *ознайомити студентів з поняттям «буржуазні реформи», Емський указ та Валувський циркуляр;*

сформувати вміння робити порівняльну характеристику історичних процесів; виховувати в студентів шанобливе ставлення до минулого нашої країни.

Література.

- 1.Бойко О.Д. Історія України. – К.: Академія, 2014
- 2.Корміч Л.І. Історія України – К.: Алерта, 2010
- 3.Смолій В.А. Історія України, К.; 2010.
- 4.Світлична В.В. Історія України, К.: Каравела, 2015р, - 384с.

План

- 1.Скасування кріпосного права в Російській імперії. Буржуазні реформи 60-70 років.
- 2.Зародження українського кооперативного руху.
- 3.Культурно-просвітницький етап національного руху.
- 4.Валуєвський циркуляр. Емський указ.
- 5.Діяльність російських народницьких груп в Україні. М.Драгоманов.
- 6.Народовська та москвофільська течії національно-визвольного руху.

Розповідь викладача

1.У середині XIX століття Російська імперія, до складу якої входило 80 % українських земель, пережила глибоку кризу, суть якої полягала у невідповідності існуючих феодальних структур та відносин провідним світовим тенденціям розвитку, що утверджували нове буржуазне суспільство. Характерними рисами кризовості в цей період були: занепад поміщицьких маєтків; посилення експлуатації селян; наростання соціального напруження в суспільстві; посилення процесу відставання Росії від європейських держав-лідерів.

1860 р. продуктивність праці кріпака в Російській імперії була такою як у країнах Європи 1800 р., коли там ще панували різні форми кріпацтва. Кримська війна (1853-1856рр.), поразка в ній Росії, могутнє піднесення селянського руху змусили царський уряд замислитися над селянським питанням.

На західних землях кріпацтво було скасовано внаслідок революції 1848-1849 рр.. У Наддніпрянській Україні воно залишалося недоторканим.

За дорученням Олександра II підготовкою реформи про звільнення селян від кріпацтва зайнялися самі поміщики. В 1857р. з їх представників було створено Головний та губернські комітети з вироблення проекту реформи. Царський маніфест і законодавчі акти про звільнення селян з кріпацтва були оприлюднені в Україні в березні – квітні 1861 року. А в Україні було підготовлено узагальнюючий документ - «Положення про селян», та Маніфест, які підписав 19 лютого 1861 року Олександр II (1855-1881).

Принципові риси російської моделі селянської реформи схожі з австрійською: ліквідація особистої залежності селян від поміщиків; створення органів селянського самоуправління; наділення селян землею та визначення за неї повинностей; викуп селянських наділів.

Поміщики захоплювали кращі землі. Реформа проводилася за рахунок селян, які мусили сплатити поміщикам викуп. Формально цей викуп призначався за землю, а насправді він був компенсацією за скасування феодальних повинностей. Оскільки селяни не в змозі були сплатити одразу всю суму, яка становила 11 річних податків з селянського двору то посередником між селянином та поміщиком виступала держава. Вона сплатила викупні платежі, а селянам надавала позику на 49 років. Внаслідок цього царська казна на кожний виданий селянам карбованець отримала 63 копійки прибутку.

Судова реформа була проведена в 1864 р. Сутність: судочинство відбувалося за участі сторін, рішення приймали присяжні засідателі, обвинувачені отримували право захисту, суд став відкритим, розв'язанням дрібних справ займалися мирові судді, які обиралися на трирічний строк. Залишалися суди для духовенства та війська.

Земська реформа 1864 року, вона передбачала введення місцевого (земського) самоврядування. У губерніях і повітах створювалися виборні земські установи. Членів земств обирали від усіх верств населення, але закон надавав при цьому багато привілеїв землевласникам-дворянам.

Земства отримали право займатися господарськими і культурними питаннями, будували школи, лікарні. Земства клопоталися про введення в усіх школах української мови.

Реформа міського самоврядування 1870 року. В містах України створюються міські думи. Дума обирала виконавчий орган – міську управу, на чолі якої стояв голова. Управи займалися благоустроєм міст, промисловістю, торгівлею, іншими господарськими питаннями, а також охороною здоров'я, освітою.

З 1864 року вводилася єдина система початкової освіти. Одночасно з 1865 року здійснювалася реформа в галузі цензури. Цензурні установи вилучали з видання міністерства народної освіти і підпорядковувалися міністерству внутрішніх справ. Військова реформа 1874 року, вводилася єдина військова повинність чоловіків після 20 років. Замість 25 років служби при рекрутських наборах перебування в армії скоротилося до 6-7 років. Термін служби зменшувався і для тих хто мав освіту.

Серед реформ 60-70 років була й реформа фінансова. У 1860 році було створено Державний банк, діяльність якого в Україні позитивно вплинула на розвиток промисловості й торгівлі, сприяла розширенню приватних банків. Була сформована більш чітка податкова система.

Скасування кріпосного права відкрило перед Російською імперією перспективу утвердження ринкового господарства, значно прискорилися темпи соціально-економічного розвитку України, відбулося оновлення всіх сторін суспільного життя. Влада монарха істотно обмежувалася виборними органами парламентського типу.

2.Звільнення селян від кріпосної залежності усунуло одну з найголовніших перешкод на шляху прискореного промислового розвитку – дефіцит робочої сили. Формується ринок вільнонайманої праці. З початку 60- рр.. у якісно нову фазу вступив промисловий переворот. Виробництво швидко машинізувалося, ручна праця в усіх основних операціях замінюється роботою верстатів. Остаточно промисловий переворот в економіці завершився в 80-ті рр.. ХХ ст..

У процесі розвитку ринкових відносин у сільському господарстві відбулося соціальне розшарування. Заможні селяни відігравали дедалі активнішу роль у сільському виробництві. Формувався новий тип селянина-фермера, середняки та бідняки. Поширюється вільнонаймана праця.

Східна Галичина, Буковина, Закарпаття залишалися слаборозвинутими територіями Австро-Угорської імперії. 70-90-ті роки стали періодом становлення фабрично-заводської промисловості в краї. Наприкінці ХІХ ст.. на західноукраїнських землях нараховувалося біля 220 середніх і дрібних підприємств, на них працювало більше половини зайнятого в промисловості населення. Але в краї спостерігався застій, основною причиною якого був імпорт фабрично-заводських виробів з більш розвинутих західних провінцій Австрії. Насамперед в краї розвивалося нафтове виробництво.

У західних землях поширюється кооперативний рух. Кооперативи покликані були забезпечувати допомогу незаможним, зокрема, захист їх від лихварства. Ті хто з відчаю брав у борг у лихварів, ризикували втратити останнє. Лихварі часто заохочували купувати селян в позику, а через певний час, коли наростали проценти, виставляли величезний рахунок. Якщо селянин не сплачував боргу, лихвар відбирав у нього землю і продавав її з молотка.

Відбувалася еміграція населення до Канади, США, Бразилії і навіть до Австралії, бо слабка місцева промисловість на могла поглинути надлишок сільського населення.

3.В другій половині ХІХ ст.. активізується культурно-просвітницькі рухи. Створюються «Громади». Громадівці розвинули культ козацтва й носили барвистий козацький одяг. У II половині ХІХ ст.. це романтичне і позбавлене політичного забарвлення поєднання ідеалізму, народництва та поклоніння всьому українському стало відомим під назвою **українофільства**.

Українську громаду очолював В.Антонович, який прийшов із шляхетського табору до українського. Громади займалися переважно культурно-освітніми заходами. Вони опікувалися організацією українських шкіл, виданням книжок українською мовою, влаштуванням театральних вистав, концертів. («Хлопомани», вони зближувалися з народом щоб відстоювати його соціальні інтереси і виховувати в ньому свідомі патріотичні почуття належності до українського народу. Ідея: ліквідація царизму, кріпацтва, встановлення демократичної республіки. Газета «Основа», яку видавала громада. До неї входили: Куліш, Костомаров. На початку 1861 р. під адміністративно-поліцейським тиском вони змушені були припинити свою діяльність та приєднатися до українських груп, що діяли на селі.).

Польське повстання 1863-1864рр. – це було чергове повстання, спрямоване проти панування Росії в Польщі. Воно почалося в січні 1863 року. Повстанці

звернулися за допомогою до українців. На боці повсталих воювало понад 500 українців, білорусів, росіян. (Андрій Потебня, Андрій Красовський). Але масової підтримки повстання не отримало. До травня 1864 року Росія за допомогою Австрії та Прусії придушила повстання, а над його учасниками вчинила розправу.

4.Активізація культурно-просвітницького руху українських громад викликала серйозну тривогу серед місцевих реакціонерів і урядових кіл. Було організовано цькування українського руху з боку офіційної преси, розгромлено Полтавську і Чернігівську громади, проведено арешти у Києві та Харкові, припинено видання «Чернігівського листка», закрито недільні школи.

Щоб спростувати звинувачення реакції в революційній діяльності, громадівці в листопаді 1862 року опублікували в пресі листа, який підписав 21 відомий громадівський діяч. Посилалися доноси царю реакційного духовенства і чиновництва. Міністр внутрішніх справ Петро Валуєв, якого турбувало поширення громадівцями популярних книжок українською мовою серед селян, **20 червня 1863 року** таємним циркуляром проголосив, що окремої «малоросійської мови не було, нема і бути не може». Циркуляром призупинялося друкування українською мовою шкільних і релігійних видань. Заборона не поширювалася на художню літературу. Намір не допустити поширення видань серед простого люду. Валуєвський циркуляр був спрямований на те, аби перешкодити українському рухові перетворитися з діяльності невеликої кількості на масове явище.

Діяльність Київської та інших громад в Україні, а також відділу географічного товариства звернули на себе увагу російських шовіністів, які знову засипали Петербург доносимами про зростання «українського сепаратизму». Російський цар Олександр II створив спеціальну комісію у серпні 1875 року, для боротьби з українофільською діяльністю. І на підставі пропозицій комісії цар, який відпочивав у німецькому місті Емс, підписав закон про повну заборону української мови. Закон отримав назву «Емський указ 1876р». Указом заборонялося друкувати українською мовою книжки й навіть тексти до музичних нот, ставити українські театральні вистави і влаштовувати концерти з українськими піснями. Лише в 1881 році було скасовано заборону влаштовувати театральні вистави українською мовою. Крім того указ забороняв ввозити в межі України будь-які книги та брошури видані за кордоном українською мовою.

5.Гоніння царського уряду на мову та культуру українського народу не тільки не задушили, а навпаки, пожвавили громадівський рух. З найавторитетніших діячів цього руху з'їзди громадівців Києва, Полтави, Одеси обрали Раду – центральний керівний орган «Федеративного об'єднання громад» України. Значну роль відіграв у діяльності цієї організації М.Драгоманов. за дорученням і на кошти київських громадівців Драгоманов організував у Відні видання українською мовою пропагандистської та науково-популярної літератури, призначеної для України. Спеціальні агенти переправляли її таємно через кордон для нелегального поширення. У 1878р. Драгоманов переїхав до Женеви, де почав видавати український політичний журнал «Громада».

Але вільну українську пресу за кордоном довелося згорнути, бо її перестали фінансувати громадивці в Україні.

Як політичний мислитель Драгоманов проповідував перебудову Росії на принципах федерації, оскільки в тогочасній Україні не бачив сил, на які можна було б опиратися у боротьбі за власну державність. Він популяризував культурні надбання українського народу, закликав його до духовного єднання з російським.

6. Народники виникають в 70-ті початок 80-х років. Вони вірили, що всі проблеми України будуть розв'язані в ході всеросійської соціальної революції. Перші народницькі гуртки в Україні виникли під впливом діяльності петербурзького товариства, членів якого за прізвиськом одного з його керівників назвали «чайковцями». Крім них ще існувало одне утворення що отримало назву «Київська комуну», вони вели пропаганду серед робітників, проводили політичні диспути, готували себе до більш активної боротьби. Восени 1873 року почалося масове ходіння в народ, революційних пропагандистів. Народовці читали учням і селянам заборонену літературу й проводили з ними бесіди на революційні теми. («чигиринська змова»). Коли народовці беруться до зброї їх поступово ліквідують, в результаті полювання на царя, якого було вбито в 1881 році.

Посилення позиції поляків у Галичині після поразки революції 1848-1849рр. викликало розкол українського визвольного руху. Частина галицької інтелігенції, селянства, сільських і місцевих підприємців зневірилася у можливість захистити національні інтереси власними силами й почати шукати порятунку від полонізації в орієнтації на Російську імперію. У другій половині 60-х рр. оформилася течія суспільно-політичного руху, яка отримала назву «москвофіли». Її представників приваблювала етнічна близькість українців і росіян, вони вірили у керівну роль Росії в житті всього слов'янства. Москвофіли як і російське самодержавство, не визнавали існування українського народу та його мови, пропагували ідею «єдиної, неподільної російської народності».

У 1870р. москвофіли заснували політичну організацію – Руську раду, яку самі вважали прямою наступницею Головної руської ради 1848р. Була створена потужна видавнича база. Крім того вони мали свої установи, товариства, науково – літературні збірники, через які пропагували свої ідеї. Зробили спробу нав'язати українцям суміш російської, укр.. польської, церковнослов'янської мов, видаючи її за російську. Розгорнули боротьбу з пияцтвом. Зростання національної свідомості відбувалося під впливом українського руху Надднірянської України і поширення поезії Тараса Шевченка.

Бесіда на закріплення матеріалу:

1. Чому на українських землях скасування кріпосного права проходило повільно?

2. Як реформи 60-х років вплинули на подальший розвиток України?

3. Які течії культурного руху Ви знаєте?